

HARMATH IRÉNKE

KOVÁCS LUKÁCS

Alkonyattájt fehér, palaszürke és -kék felhők az opálos égen. A látóhatár a végtelenbe tágul. Akácfaék néhol sűrű, néhol foghíjas sora indul a bíboros ég szélénél, s közeledve-távolodva fut a horizonton. Ahol megszakad, ott felváltja az egyenes vonalú nyárfasor. A levegő, mint hegyi kristály. A kisujnyi fák ágbogának finom vonalai tisztán kirajzolódnak. A zöld vetésekben a vetéssorok százötven-kétszáz méteren kivehetőek.

Szél fúj napok óta, és egy-egy kései levél száll el a szélben.

Hideg a nap ragyogása. Borzong a szántott földek húsa. Már nem érezni illanó melegét. Zsírja hűvösen, feketén csillog.

Állok a tájban. Nem enged, eltéphetetlennek tűnik a rám hullott bilincs. Ősz van, és el nem múlnak a csupasz táj igézete.

*

Előttem dél, hátam mögött észak. Húsz-negyven évvel ezelőtti utak térülnek a tájban. A Határút előttem húzódik — egy-egy tanya és tanyarom, útszéli körösztt jelzi, hogy hol —; a balra lévő Harmath-tanyától Csantavérig. Egy életsorsnak a tengelye ez az út. Jól belátható, mindössze tíz kilométer. A Harmath-tanyától Csantavér felé középúton állt a Madár-malom, ennek a szomszéd-ságában a Sztévó-tanya. E fő útvonalnak persze, rengeteg leágazása, egy élet többé-kevésbé fontos útjai, gyalogösvényei. Az egyik, ahol állok, a házunk előtt haladó, a Határúttal szomszédos és párhuzamos, a Tóthfalusi vagyis a Templom út. Ahol a két utat a Harmath-tanyánál egykor köröszttút kötötte össze, talán még ma is göröngyösebb a föld. A köröszttút tehát a Templom útra jött, és hozzánk vezetett, vagy mezsgyék és dűlők gyalogösvényeire tért, s eljutott a Bugyi úti iskoláig.

A Sztévó-tanyától a Domonkos-iskoláig vezetett ugyanilyen út L alakban. A Határút is innen vitt tovább Csantavérig.

A Határútról, innen nem messze, van még egy leágazás: délkelet irányú, hatkilométeres köröszút a sudár nyárfákkal szegélyezett Lukasi útra, a Híres sor Rózsa Sándor kocsmájáig.

Más utak elválnak a földtől, a biztos talajtól — a semmiségbe vesznek. Az említettek is homályosan derengenek a késő őszi kristályüvege ellenére, bűvópatakként megszakadnak néhol, a legtávolabbra vezető kivételével, a Csantavértől Nagyfényre vezető vasútvonal egy pontjáig, ahol a jelzett és meg nem említett, földidézhetetlen utak — ahol az összes út véget ér.

*

Sem a vezeték-, sem a keresztnév nem tartozik a ritka nevek közé. Együtt mégis egyetlen, fel nem cserélhető mások azonos névvel; a hétköznapióság porszeméi rá nem telepednek.

Amikor már utolsó nyomát is kitorölték emlékezetemből a hétköznapi emberek és dolgok, a neve tovább élt muzsikája, egykori hangzása révén, mint harmatban tisztult napfény varázsa.

Még emlékszem, amikor (talán) utoljára járt nálunk. Nem sokkal férjhezmenetele előtt lehetett, én kilencéves voltam. Sokszor idéztem ezt a pillanatot, ám mindig nélküle, mert csak arra emlékeztem, hol, melyik eperfánál álltunk a gyepen, s a kerékpárjára. A kerékpár piros színe földidéződik. A lánc olaját vastagon belepte a por. A láncvédő féme villant a napon...

A szeme milyen volt, a hajviselete, milyen volt ő maga, termete, arca, mosolya, még csak nem is sejtett, hacsak a hangja nem, de bizonytalanabban, mint Juhász Gyula Annájáé.

Halvány emlékfoszilány sem maradt róla bennem.

De az utolsó találkozástól eltelt huszonnyolc év alatt a neve életre hívta őt, létezővé tette a nemlét végső szava ellenére, hiányzó emléke ellenére.

Tovább éli szomorú sorsát. Ő maga vidám: tekintete gyermeki, világos szeme ragyogó. Őlbe vesz, érzem puha testének melegét, mint bőrt finom kelme, hangja simogat, és — furcsa ébrenlét — bódít hajának illata.

Nem kínoz ekkor és nem gyötör. Csüggedt, örömtelen napjaimat titokzatos örömmel fűszerezi.

Bár nem mondom, hallok olykor valakinek a hangját, hallom a hangom, hallom a nevét. Mondanám, s a torokom elszorul.

*

Szabadkán találkoztam vele utoljára, azaz dehogyan: később még fölkerestük egymást, vagyis én fölkerestem. Mégis, mintha a szabadkai találkozás lenne az utolsó, a későbbiek már nem az igaziak. Valami hiányzott, mintha elveszett volna személyének a varázsa, az egyetlennek hitt, az örök barátság varázsa. Tudom, nem ő, én voltam a hibás, pirulok, ha rá gondolok, hogy tudtam a szabadkai találkozás után a szemébe nézni. A férjével láttam akkor, rá nem emlékszem, később se láttam soha. Elengedte a karját, s mint találkozásunkkor mindig, mindenről megfeledkezve elébem futott. A fejemet oldalra csaptam, ma is eleven ez a pillanat: a régi nagyáruház kirakatából egy bábu bámult rám. Néhány lépésre megáll tőlem, nem mer odajönni, a keze lehangol. Úgy teszek, mintha nem ismerném, mintha nem létezne, mintha a barátság és őszinte szeretet, melyet iránta éreztem, nem neki szólt volna, hanem valakinek, aki az ő „szégyenletes” cselekedetével megszünt, örökre halt. Irénke megszökött, és nekem ennyi elég volt, hogy megalkossam a véleményemet, melyhez kétség nem fért, hisz teljesen meggyeztettem a tanyán bárkinek a véleményével, s a legnagyobb meggyezésben summázódott: az anyja vére.

Felőrt vagy, talán hiányzik is belőled a képzelőerő, hogy megsejtsd, milyen megvető szánalmat éreztem iránta. Még az elemi jártam, és Irénke egyidős velem. Korunkon kívül más hasonlóság nem is igen volt köztünk. Fejletlen, vézna, fekete szűnyogtestemmel szemben az ő égi tündérségében kibontakozó asszonyi szépsége. A fiúk iránt halvány vonzalmat sem érzek, ő karonfogva sétál egy férfivel. Ment csak egy férfi volt a szememben a férje, akitől hamarosan gyereke lett.

Egy fenntartásom legnagyobb barátságunk idején is volt vele szemben. Barátságunk legszebb ikorszaka arra az időre esik, amikor Blans Magdolnához jártunk első és második osztályba. Iskola után az anyja néha kilesett bennünket. Cukorkát hozott vagy süteményt. Irénke rajongva szerette az anyját, s én magamban szégyenkeztem emiatt. Undorodtam mézes szavától, riadoztam tőle, mintha az ördög lenne maga. Otthoni hatással magyarázható, de meg voltam

győződve, hogy szóba állni is szégyen egy olyan anyával... Te is tudod, miféleképpen beszéltek róla.

Az anyja végül magával vitte. Ez másodikban volt, félév után. Hát ebbe belebetegedtem. A párnába fúrta az arcomat éjszaka, és sírtam. Hisz mindaddig se láttunk, se hallottunk egymás nélkül. Ha négyest kaptam — sose kapott négyest —, addig beszélt, úgy tudott beszélni, hogy megvigasztalódtam. Kézen fogva jártunk, s az iskolából nem mentem egyenest haza, hanem először hazakísértem. De a beszélgetést — nemigen tudom már, miről beszélgethettünk — nem tudtuk abba hagyni, ő is elkísért. Kísérgettük egymást a házukhoz vezető köröszűton, tavasszal koszorút fontunk, leültünk a fűbe, pipacsbimbót és papsajtot ettünk. Vasárnap elmentem hozzájuk, vagy ő jött hozzánk. Legtöbbször ő jött, szerette az epret, és anyáskodni is szeretett veled. Mindig az ölébe bújtál, ott akármeddig el tudtál volna üldögélni, s ez neki nagyon tetszett. Akkor már tudtál beszélni, hogyne, hisz három múltál, mikor mi elsősők voltunk. Azt mondtad, ha megnősz, Irénkét veszed feleségül. Nem tudtunk hová lenni, olyan jókat kacagtunk mondásaidon. Irénke ezután mindig megkérdezte, kit veszel feleségül, s te eltökélten válaszoltál. Jól megcsiklandozott, vagy kocsikázás lett a jutalmad. Én ritkán kocsiztattalak: ormótlan volt az a kiskocsi, egyedül nem is nagyon bírtam húzni. Kókai Matyi faragta, az a Kókai, aki a háború végén nálunk bújt meg, én hordtam neki az enivalót a padlásra, mert nem jött le sose onnan, míg a háború tartott. A rejtékhelyen faragta a kocsit is, mikor megszületél. Mindene volt annak a kocsinak, s mindene fából: tengelye, keréke, rúdja, még lócse is, ebben kocsikáztatott téged az Irénke.

*

A kisút mellett húzódott a gyep, itt voltak az eperfák. Az út melletti sorban hat és egy üres hely, de két fa csak barkát termett. A másik sorban is egy üres hely, és mind a hat fa termő. Ezeken kívül is volt eperfa, a kiskonyha mögött, és az udvaron egy-egy. Az istálló sarkánál is, valamikor. Gyermekkökönyi, bordó levű epreket termett, de arra én már nem emlékeztem, mert kiszáradt és kiásták. Végül a kiskonyha előtt — ma már csak ez van meg — állt egy gyönyörű lombú, tenyéryni levelű fa. Ez hozta a legfukarabb termést, nagy, fehér, de mindössze is néhány szemet, mely ennélfogva a legjobban ízlett, holott talán az enyhén cukrozott víz is zamatosabb. Nyári ebédek színhelye, s ekként jó szolgálatot tett

meddőségével, főleg pedig sűrű, lehajló lombzatával. Némely eperfa árnyéka olyan, mint a legaprólékosabb gonddal készült csipketerítő. E fa alá azonban félfüllérnyi területre nem hullott napfény, s a legkiadósabb záporok sem zavarták meg az ebédet vagy az ebéd utáni percek nyugalmát.

Az udvar közepén lévő eperfa epre feketére ért cseresznyeszínű. Az íze azonban csalóka, leginkább az éretlen málnához hasonlítható. Egész nyáron érlelte a kissé szikádt gyümölcsöt, a kiskacsák mindig részegek voltak tőle, és kicsik, csipásak, sápítva hápogók maradtak egészen őszig, már amelyik áldozatává nem vált korhely szenvedélyének s a mi gondatlanságunknak. Sok keserűséget okozott nekünk, gyerekeknek ez a fa meg minduntalan a fa felé tántorgó kiskacsák, mert mindig terelgetni kellett őket, és anya szüntelenül szidott bennünket miattuk; egész nyáron sopánkodott szegény a kiskacsák állapotán, de a fát a világért nem engedte volna kivágni (ágait is sajnálta, melyeket a hernyók miatt kellett levágni), mert hogy a tágas udvar így is üres, és egészen kopár lesz nélküle. Egy nyár végén ezért merényletet követtünk el a fa ellen. A hernyók teljesen belepték: lombja olyan lett, mint a fehér muszlinkendő; a levelekből nem maradt egyéb, csak erezetük és vázuk finom selyme. Tüzet gyújtottunk rá, szalmacsóvákat dobtunk ágai közé. Valami két rúd szalmát égettünk el így, az ágak bőre feketére égett, néhol már sercegett sárgás vére. Biztosak voltunk a fa halálában, anyánk elsiratta, ámde tavasszal ugyanúgy hozta a zsenge, ennivaló édes leveleket, mintha tűzkoronája és -lombja sose lett volna.

A kiskonyha mögötti eper szederszínű és alakú, íze és teste mégis egészen más, sűrű és édes lekváríz illúzióját kelti a kenyéren, ellenértben az út melletti eperfasor utolsó fájának hüvelyknyi gyümölcsével, melynek édessége mellett az éretlen őszibarack fanyar savanyúságát lehet érezni. A fekete és a rózsaszínű epreket csak elvétve kedveltük, nem úgy a nagyobb választékot kínáló fehéreket. Az előbbieik közül kettő volt az igazi kedvencünk: az út melletti sorból a harmadik, rózsaszín, mint a kölyökmacska nyelve, mely a legkorábban ért, a cseresznyével csaknem egyidőben, s a méhek is legjobban kedvelték; a másik sorból pedig a második. Mint a fekete ténta, íze azonban közömbös, mint az esővíz. Ez az eper nyelvöltögetősinél bizonyult kiváló érdeműnek: nyelvünk olyan lett tőle, mint a bivalyé, a szánkat, az ujjunkat is befestette, napokig nem lehetett lesikálni.

A fehér eprek közt ugyancsak akadt hüvelyknyi hosszú és mazsolaédességű apró, szikkadt-kemény és puha, nedvdús, szepőlőten tisztaságú s a virág helyén légypiszoknál kisebb pöttyel díszített vagy fekete rovátkák rajta, mint a darázs fullánkja. Az út menti második fa egyik ágán szamócaszínű, másik ágán tyúktollpihe árnyalatú eper termett. Egyik gyászemlékü, mert öcsém leesett róla, és eltörte a kezét, másik arról nevezetes, hogy finom mézgája volt, a harmadiknak az ágán hintakötél nyoma emlékeztetett régi kábulatokra, a negyedik kérge alatt fülbe mászó bogarak egész raja tanyázott . . .

Nőkre emlékeztetnek a fák, ezek az ízek. Már első látásra rangsorolom őket: ízetlenekre és savanykásakra, valamint az édes sok regiszterű tartományába. Melyikből lehet sokat enni, és melyikkel lakik jól az ember már az első szemektől. Melyiket kell kenyérrrel enni, hogy élvezhető legyen, s melyiket önmagában, harapva, vagy csak lapítva rajta egyet a nyelvhat és a szájpaddás segítségével, s lenyelni kocsányostul.

A második sor első fája karcsú, növendék nyárfaforma. Rajta termett az Irénke-íz. Fehér és könnyű, mint a hó. Lány dudorú, gömbölyded, földön szétrozkadó vattacsomónyi hópehely, az íze: olvasztott akácmézbe oldódott halványarany-virágporzöld.

*

Emlékszik-e arra a kislányra, kell, hogy emlékezzen, hisz annyi év után én is az emlékezetemben maradtam: az előbb láttam, amint a pöttöm, bodor hajú kisgyerek, aki voltam, a szemében földeregg, rövid habozása inkább meglepetés, mintsem az évek szédülete okozta bizonytalanság — láttam, szemüvegem, ritkás hajam s a jobb szemöldökömre meredő kettős ránc dacára is rögtön felidézett — őt is tanította, szép, kerek arcú kislány volt, akkor még szökés a haja, emlékszik-e, milyen volt valójában, milyen a szeme, a szemére emlékezzen vissza, csillogó értelmére, oly gyakran merül fel nekem e leányarc, s nincs nyugalmam, míg üres a szeme, míg szeme elmosódik, míg üres szemgödörrel mered rám, ha mesélek róla, emlékezni fog, a szülei elváltak, az anyja megismerkedett valami hitvány emberrel, összeszűrték a levegőt, míg a férj katona volt; miután szabadult, az asszony meglepett, magára hagyta a három gyereket a házban, mikor a férj hazaért, óbégatott a három gyerek; kettő később az anyjához került, de a lány, ő volt a legidő-

sebb, a Bugyi úti iskolába kezdett járni a Török Icához, maga akkor került a tanyára, tél elején vette át az osztályokat, a gyerekektől elkaptott minden nyavalyát, himlőt és mumpszot, ezek a gyermekbetegségek nevelték emberré, érlelték asszonnyá; magával is így lehet, a nevelők pályájuk elején, az első egy-két nemzedékre emlékeznek legszívesebben és legjobban, név szerint föl tudják sorolni az első tanítványaikat, s a nevekhöz arcok párosulnak — ez a kislány jó tanuló volt, a legjobb, túl csöndes, szófogadó, igaz, másodikban, félév után, épp olvadt a hó, az utakon folyt a hólé, a völgyekben kerek tavakba gyűlt, elmerültek az utak, s az iskola előtt, a keresztnél, mely orgonabokrainak vesszőit nyirkos, déli szél suhogtatta, a félkézen lógó Krisztus pléhteste csörögve kalimpált, a tanítás befejezése előtt fél órával fiáker állt meg egy bozontos, kicsi lóval, kerek, kis asszony szállt le a fiákerről, legfeljebb huszonöt éves, gyapjúkendősen, csizmásan, benyitotta az ajtót, majd kopogott, maga lejött a katedréről, a széljárta folyosó visítva fölsüvöltött, az asszony szava nyájas, alázatos a tekintete, kezében kis selyempapírcsomag, a szemében egy kevés bizonytalankodó nyugtalanság; nos, tudja-e idézni a hírhedt Ajtai Annát, a kislány anyját, ezt a délutánt, mikor a kislányt magával vitte, és sötétedéskor jött egy szép szál, okos tekintetű, báránybőr süveges ember, megzörgette a nagy szárnyas ajtót, mely a folyosó kísértetiesen éneklő léghuzatában szüntelenül csattogott, megkocogtatta az üres előszoba ablakát, és azt mondta, a hangja nyugtalan volt, nem jött haza a kislány — a kislánynak később mindkét öccse ide járt, az idősebb később került ide, az öccse már negyedikes volt, őt harmadiktól tanította, ekkor jött vissza az apjához aratás végén kisgatyában és kalapban, nővére másnap eljött érte, de a gyerek nem akart visszamenni, legalább a ruháiért jöjjön el, mondta a nővére, de a gyerek az apjának elmondta, hogy nincs is más ruhája; élenken emlékszem rá, komoly arcú gyerek, oldalt választott, sötétbarna haj, egyenes vonalú, vastag, sötéten összehúzott szemöldök, a hangja felnőtt, férfias hang, már akkor rendszeresen dohányzott, tojást lopott a tyúkfészekről, így tett szert pénzre, míg az apja rá nem jött, s nyalkon nem legyintette, így hagyta abba a dohányzást, de az én szememben tovább nőtt, mert szerepet kapott valami színadarabban, talán a Hófehérkében játszotta a kék ruhás herceget; amikor pár évvel később János vitéz voltam, maga engem hozzánk küldött a kardért, mert az apja a herceg szerephez itt Zentán, az ócskavasasnál vásárolt a fiának egy igazi kardot, a hüvelyt tó-

tos-kék színűre festette, a szíjon függő részeket pedig aranyra, de hiába mentem a kardért, az udvar és a ház üres volt, végül a gyümölcsös felől jött egy ismeretlen asszony, nincs itthon senki, mondtam, én itthon volnék, válaszolta, de a kardról nem tudott semmit, nem is látott olyat, faragnom kellett fából, és faragás közben a hüvelyk és mutatóujj közt csontig vágtam a kezem a kenyérszelő késsel, a János vitézt pólyás kézzel kellett alakítanom, a kardról meg omlott az ezüstszín, a piros nadrág ezüstfoltos lett, és búzlóttam a petróleumszagtól, mert amikor a kardot festettem volna, az ezüstport nem tudtam használni, vízzel próbáltam oldani, de az ezüstpor csak úszott a felületén, végül, petróleummal sikerült föloldanom, de a petróleum elpárolgott, az ezüstszín peregni kezdett, a fakard kibomlott alkalmatlan hüvelyéből, látom, most mulattatja az eset, akkor bizony fintorgott, és nem tudta elképzelni, honnan a nyavalyából a borzalmas petróleumszag, de nagyon eltértem a tárgytól, nekem a kislányról kell megtudnom mindent, űrá tessék emlékezni, a lányra, akiről beszélek, a hercegfü nővérére, Harmath Irénkére.

*

— Éppen erre alig emlékszem, hogy milyen volt kislánynak. Az ember, ugye, azt látta, ami változás volt, amivé váltak. Feri pár év múlva visszajött, egy gatyában meg egy kalapban szaladt haza nyári melegben, aratás után, Irénke később: szökése után másnap állított be a legénnyel. No, fogtam a vasvillát, mert ugye nem így gondoltuk mi ezt, másra neveltük volna, hogy tanuljon, nem is férjhez való volt még... Vagy menjen, ha akar, akihez kedve tartja, de rendesen. Így nem léphettek az udvaromba, Irénke csak akkor került ide a gyerekekkel, amikor az embere elment katonának, az anyósánál meg már nem tudott maradni. Itt húzódtak meg, Irénke szótlanzkodott, de akkor már a természetében volt ez. Ha elnézett ide lánykorában, és mi oktattuk volna, nemigen szólt az semmilyet se. A Feri szakasztott ilyen volt, kiütközött rajta a rossz nevelés, cigarettázott, volt rá elég panasz, de tanulni sehogy, vagy nyögve, kínkeservesen. Indult az iskolába, gondoltam, visszahívom, régóta gyanús volt nekem, mondom, nézzük, mi van a táskában. Tojás volt benne, a tojásokat lopkodta. Ahogy az asztalra rakta, adtam egy pofont, avval el volt intézve. A lányommal jobban meg lettem volna elégedve, dolgos volt. Kimosott, megfőzött, ha kellett,

mindenhova odajutott, a földre is, a gyereket rendszeren ellátta. Az anyósa meg az ura testvérei, azok a kupeci emberek mondtak olyasmit róla, hogy nem tudna megélni, hogy nem lehet elküldeni a piacra, nem szeret üzletelni, nekik meg az üzletelés volt a minden. Az embere is ilyen volt, azt be nem vette volna a dolog, egész napokat oda volt. Nem tudnám azt magának megmondani, ügyes volt-e a dolgában; hitvány foglalkozás a kupeckodás, én már csak ezt tartom. A keresetéből nemigen vitt haza semmit: kocsmázni, járni-kelni, ezt az életet szerette. Nézttem, amíg itt voltak, csak kínlódott a munkával. Hogy megszabadult, gondoltam, rájuk bízok valamennyi földet az enyémből, én majd annyit művelek, amennyi elég a két gyerek taníttatásához. De mindjárt láttam, hogy az nem lesz jó. Sehogy se volt jó, ahogy csinálták. Nem avatkoztam a dolgukba, úgy voltam vele, ők tudják. Mégis kijöttem a sodromból. Ez egy este volt, még akkor ősszel, hogy az Imre megjött a katonaságból. A megtisztított kukorica halomban állt a górénál, sietve jöttem be, esni készült. Míg én takargatom a kukoricát szárral, a vejem ott áll a közelben és nézi. Ezt se tettem volna szóvá, pedig már szemerkélt, de véletlenül megláttam, hogy a gyufát, amint kényelmesen rágyújtott, eldobta a szalmakazal tövére . . .

— Nekem meg azt mondta az Irénke, mindjárt másnap: Bözsike néni, elmegyünk. Hát mért, meg aztán hova mennétek. Az ura így akarja. Úgyse maradhat sz köztük, ha már egyszer elüldöztek. Ne menj azok közé a háрпиák közé, minek szutyongassanak. Mondtam én eleget, hogy ne, de nem volt maradásuk. Irénke később, hacsak tehetette, jött, a kislányt is hozta. Ha nagy munkában voltunk, és volt egy kis ideje, biciklire ült a gyerekekkel, s már itt is voltak. Vagy egyedül jött a földben dolgozni. Hozok, lányom, egy kis reggelit, mondom neki. Már hajnal óta kapált megállás nélkül a körörszót mellett az apjától kapott másfél holdon. Köszönöm, mondja, majd csak jön az uram, hozza a reggelit. Tíz óra után bejön: adjon már valamit enni, Bözsike néni, nagyon megéheztem.

Lányomnak szólítottam, de ő sehogy sem tudta mondani: anyám. A kislányát már arra tanította, hogy nagyanyinak szólítson. A nagyanyid, a nagyanyid, mondogatta neki. Jól viselkedj ám, mert a nagyanyi nem szereti a rossz kislányokat. Az a csöpp meg már egészen jól el tudott járni az ember eszén. Olyan volt az a kicsi, mint az égen járó csillag. Irénke, szóltam neki egyszer, gyere csillagom, kimegyünk megfordítani a herét. A kigereblyét is vittük, azzal bibelődött, közben szépen eltársalogtunk. A tata szeret-e ga-

lambászni, kérdezte. Majd estére megkérdezzük tőle, ilyesmit mondtam, s hogy mért akarja tudni. Mert apukám nagyon szeret, és anyukámmal ezért mindig összevesznek.

— A lovakat egy reggel befogta — az Imre — a megrakott szekérbe, hogy majd elindul megteríteni a földet. Egy csapat galamb ott keringett a házuk fölött. Az Imre meg állítólag elkezdte őket nézni, ahogy röpültek, vagy tudom is én, mit nézhetett rajtuk. Egész délelőtt nézte őket, a lovak egész délelőtt a kocsi előtt toporogtak, dél elmúlt már, amikor kifogta őket. Úgy számított, hogy a trágyát majd kiviszi holnap. Amikor a lányom még az anyjánál volt, akkor is meséltek mindenfélét, ki tudná már, mi volt abból igaz, mi nem.

— Apa a malomba indult, akkor még a Madár-malomban örlettünk. Engem maga mellé vett az ülésre. Míg örletett, átmentem Irénkéékhez, a malomtól nem messze laktak, az út másik oldalán. Irénke a kisút melletti földön volt egy szánkúp mellett, a haját hátrasimította a szél, az enyémet meg az arcomba szórta. Nem emlékszem, mért volt ott, mit csinált a kukoricaföldön. Akkor eszembe se jutott, hogy láthatott bennünket a malomnál, és talán a szánkúp mellől leskelődött. Állt, és nézte, hogy jövök; amikor közel értem, hozzám futott, hevesen átölelt. Az örömtől nem volt nyugta, szaladt befelé, és állandóan ezt kiáltozta: Anyuka, találj ki, ki van itt, találj ki, ki jött el mihozzánk!

Rövid ideig maradhattam, de addig se beszélgethettünk, mert Irénkéék a kukoricát rakták a góréba. Ez mindig így volt később is: sose játszhattunk, mert Irénke etette a malacokat, vagy mázolt, lekvárt főzött, a kemencét fűtötte. Őt sose engedték el mihozzánk, később félevenként és évenként találkoztunk búcsúk alkalmával. Aztán, azon a nyáron újra többször, amikor az első képzőt elvégeztem. Irénke ekkor az apjánál volt, de anya alig tudott rávenni, hogy meglátogassam. Attól féltem, hogy majd nem akar szóba állni velem. De ugyanúgy átölelt, mint mindig azelőtt, és elsírt magát. A szabadkai találkozást egyikünk sem említette.

Ezeknek a látogatásoknak azonban számomra teljesen megszűnt a varázsa. Irénke legszívesebben arról ábrándozott, hogy lesz, ha a férje hazajön. Vagy a kislányt beszélte: melyik szót mondja már, és hogy ejti, mit vett már megint a szájába, mit szeret enni és mit nem, milyet kalkilt. Ezek engem egyáltalán nem vagy csak illendőségéből érdekelték. Sehogy sem sikerült megbékélnem a gondolat-

tal, azzal a természetellenes ténnyel, hogy az a porban mászkáló szutykos poronty Irénke gyermeke.

Persze, nem volt abban semmi természetellenes. Én még gyerek-lány voltam, Irénke viszont érett asszony. És ma már tudom, hogy legalább akkor boldog is volt. Olyan, amilyen boldogságról akkor még fogalmat sem alkothattam. Mindig is túlérett volt, már tizenkét éves korában kifejlett nagylány, mint nomádkori ősanyáink. Ilyen korúak voltunk, amikor a Híres soron megnéztünk egy színdarabot. Irénke édesanyja kísért bennünket. A színdarab után táncot rendeztek, s Irénkét fölkérték, sőt pár lépés után már mással táncolt. Tódultak hozzá a fiúk, mint méhek a mazsolára. Hazafelé csak az anyja jött velem, ő meg valami fiúval. Akkori beszélgetéseink is e körül forogtak, már akkor a fiúkon járt az esze. Elmondta, hogy szoktak a nagyok csókolózni. Döbbenten hallgattam, mintha szentségtörésnek lettem volna szemtanúja.

— Szomjazta a tudást, itta magába, mint tintát az itatós. Kár, hogy nem tanulhatott ki valaminek. Már abból az iskolából kimaradt negyedik után; addig is elég rendszertelenül járt, az öccse ismételt is emiatt. Otthon fogták őket, dolgoztak szüleik helyett is. A két korhely szülő néha napokig elmaradt, legtöbbször nem volt mit enni. Lakott náluk egy koldusasszony: annak a zsákjából szalonnázott a család. A féltestvéreket Irénke gondviselte. Aztán, alig-hogy fölcseperedett, a mostohaapja szemet vetett rá, úgy hallottam, ha részeg volt, rátámadt, az anyja se tudott védelmére kelni, szegény szerencsétlen a szomszédokhoz futott, félt, s a mind erőszakosabb támadások után nem mert otthon aludni. Megpróbálta kezébe venni a sorsát, mindezt később tudtam meg, mert időközben ideköltöztünk Kanizsára. Beszölték, milyen hamar férjhez ment, hogy ebben sem volt szerencséje.

— Csak ezeket tudom megmutatni, a többi kallódik valahol. Itt az urával van, emezen a kislányával. Ez az utolsó kép róluk, mi váltottuk ki, ők már nem látták. Amikor utoljára eljött a kislánynyal barackszedésre, az ura utánuk jött, és összeszólalkoztak . . .

— Nem barackszedésre, hanem cséplés után.

— Lehet, de nekem úgy rémlik, mintha baraokszedés lett volna. Hát összeszólalkoztak. Irénke délután érkezett a kicsivel, ez meg estefelé történt. Úgy döntött, hogy hazamegy, pedig több napra

jött, de úgy gondolta, nem éri az meg a veszekedést. A kislányt fölterte a biciklire, és elmentek. Az ura kocsival ment utánuk.

— Már el volt csépelve a gabona, mert akkor vitte haza az árpát.

— Éppen úgy volt, most már én is emlékszem. Szólok én Irénkének, hogy ugyan ne menjenek, szürkület van, egészen rájuk sötétedik, aludjanak meg, majd elindulnak reggel. A kukoricák már nagyok voltak, gondoltam, s mondtam is, Isten tudja, mi történhet velük az úton. Ne féljen, anyám — először és utoljára mondta így —, nem fél ő, pedig dehogynem, ismertem erről, nagyon is félt, csak a veszedelmet nem akarta.

— Másnap valaki zörgeti az ajtót, vagyis még éjszaka, hajnal előtt. Kiszólok, hát az Imre. Nyitom az ajtót, mi van. Itt van-e az Irénke meg a kislány? Nem értek haza? Hazaérni hazaérték, mondja, és látom, hogy baj van. Amikor hazaért, újra összevesztek, ő nyakon vágta. Azt mondja, mások is megteszik az asszony-nyal, nemcsak ő, hogy nyakon vágják, ne pöntyögjön örökké. Az Irénke meg fogta a kislányt, és elment, nem tudja, hová, nincs is, ahová mehettek volna.

*

Az egyik kép hamvas. Az a tónusú, amelyet szívesen készítenek a kedvesükkel fényképezkedő katonák. Hamvas (vagy selymes) az arc, a haj, a ruha, a háttér, Irénke ragyogó szeme puhább a valóságosnál. Legalább kétnapos látogatás alkalmával készült a kép, csak így kerülhetett sor fényképezkedésre is. Semmiképpen sem a férj szabadsága alkalmával, mert akkor a kislány is rajta lenne. A férj valószínűleg magasított széken ül, a kép felezővonalától jobbra, és ugyanarra az oldalra sandít, a képből kifelé, a föltételezhetően pár méter távolságban levő fal talajszintje felé. Irénke áll, gyöngéd tapintattal hozzá, kissé fölé hajolva. Tekintete a kép és a szemlélő közti teret keresztezi, de nem pihen egy meghatározott ponton, a műterem falán, valahol a mennyezet alatt, ahova irányul: jövődő napok szépsége fölött mereng, a fogak szabályos gyöngysorát megmutató mosoly öntudatlanságot, a nemes homlok és a szemöldök karosú íve boldog csodálkozást fejez ki. A frizura vállig érő hajból, sötét albérletben fürdőszobaajtóra függesztett tükörben készült, a harmincas évek színésznőinek hajviseletére emlékeztet, de nem fejezi ki annak szellemét, egységessége megbomlik, mert míg a választék fölött a homloktól ferde irányban ki-

fejező hullámok tarajoznak, a hajvégek kunkorodó göndörsége e hullámokhoz viszonyítva elaprózott, aránytalan. A zárt nyakú ruha világos, könnyű anyagból készült, egyszerű szabású. A fülben nincs függő, ékszer a ruhán sem látható. Irénke életkorát az ifjúság határain belül húsz év fölött bárhol meg lehetne jelölni, ha nem tudnánk, hogy tizenhat éves.

A fényképezkedés időpontja egy ismeretlen kora tavaszi nap. A tavaszias ruha utal erre s a férjen lévő nagykabát, ami még elegendhetően volt a kimenőkhöz. A férj keskeny arcú ember, soványsága következtében kissé az arccsont is látható. Fejének alakja úgy viszonyul a megszokott fejekhez, mint az élükről szemlélt halak a fontos almához. Ezt a különbséget a fejbe jól illő, keskeny katonasapka csak még jobban kifejezi.

A másik kép kissé szemcsés, Irénke négyéves kislányával látható rajta nem sokkal haláluk előtt. Az első pillantásra szembeötölő ellentetet az előbbihez viszonyításkor az adja, hogy Irénkén évek nyoma látszik, és mégis, mintha itt lenne fiatalabb, mintha itt lenne tizenhat éves, és amazon húsz. Az előbbi kép időpontjától elmúlt évek a homlokról, a szemöldökről és mosolyról olvashatók le. A mosoly, bár ugyanolyan, mint az előző képen, a fogsornak azonos számú fehérgyöngye, az ajkak íve szakasztott mása az előbbinek, de ez most tudatos mosoly, s a száj baloldali csücskén, ameddig a mosoly terjed, az izmoknak már csak félig feloldott görcse, és itt ez az öntudatlan. Az arc összes izma: a megvastagodott szemöldök egymásnak tartó, egyenes vonala, az arcbőr simulása, mind a mosolyt ajkakra korlátozó ránduláshoz, a szájcücsök izmainak keserű reflexéhez igazodik, azt fedi fel, s egészíti ki. S mégis, a kislányával párhuzamos, a ránk szegeződő tekintet, az okos szemek előcsillanó fénye itt a merengő tekintetnél sokkal több gyermeki naivságról tesz tanúbizonyságot, mely az élet sok keserű ízét, összes csalódását úgy teszi meg nem történetté, hogy még mindig nem fogja föl, nem érti, nem hiszi el, és így nem vesz tudomást róla. A szempárban rejtelkedő riadtság is gyermeki, ez teszi a tekintetet az elkerekedett szemű kislány kattán gépre szegeződő tekintetével hasonlóvá, ez a riadtság egész lényét oly megindítóan fiatallá.

*

Akkor történt, azon a nyáron, amikor a Madár-malmot elpusztították. Legalábbis azon a nyáron vettem észre, hogy eltűnt, s hiányára a halálhír terelte a figyelmemet.

Kezdetben többször, évek múlva azonban egyre ritkábban emlegettük a szomorú eseményt. Hét év múlva (Topolya felé utaztam) ez történt: a motorvonat vezetője, ugyanaz, aki akkor vezetett Csantavér—Nagyfény között, a mellettem ülő férfinek mesélte, hogy ütött el régen egy asszonyt a kislányával.

Az asszonyt látta a sínek mellett szembe haladni, de nem vette észre, amikor a szerelvény elé vetette magát. Csak azt, hogy a kocsi kissé megrázkódtik. Úgy vélte, valami állat szaladt a kerekek alá, nyúl vagy ilyesmi, már az észrevehető.

Tíz éve lesz már ennek. (A háta mögött ültem, nem láttam az arcát, miközben beszélt.) Ütöttem el kocsit, egyszer egy traktort, embert is. Ezt az egyet nem tudom elfelejteni. Életemben nem láttam olyan gyönyörű asszonyt.

Épp derékban vágta ketté a kerék. A kicsinek lába nem volt. Véres szoknyácskában hevert a sínek közt, némán, keze a levegőt ölelte.

*

Aranybetűk, fehér kőkereszt

Marikának üzenet, menjen a vásárra, nagymise előtt várja a templomnál. Ahol lakott, Marika oda sose ment, Irénke ott vendégeket nem fogadhatott. Nem is találkoztak már az életben.

az akácok közelében, a temető szélénél

Mondta, hogy olyat sose csinálna, mint az anyja, inkább...

déli irányban. Csak hát hol van itt dél. Körös-körül akácok vannak,

A kislányt magához kötötte...

és lehet, hogy a sírnak nem viselték gondját, a sírbért nem volt, ki megfizesse,

... *anyuka félek, sötét van... Anyuka, hova megyünk, menjünk a mi kis ágyikónkba.*

és nincs fehér kereszt sem aranybetűk.

Forróbb itt a kézben és a halántékon a vér. Szívdermesztő, ahogy a metsző szélben a halottak napi csokrok, művirágok és őszirózsák szárazon zizegnek.

... *a haját hátrasimította...*

Véres szoknyácskában...

... orgonabokrainak vesszőit suhogtatta, a félkézen lógó Krisztus pléhteste csörögve kalimpált...

... az utakon folyt a hólé, a völgyekben kerek tavakba gyűlt, elmerültek az utak...

A nyárfák fölött, palaszürke égen vakító fehér folt.

... földön szétrozkodó vattacsomónyi hópehely...

Alkácfsora indul a földhorpadásban lévő nyárfástól, közeledve-távolodva, körül a temetődombon. Összeszűgödött látóhatár.

Az övé meg mint a tej, az arca gyönyörű piros, mint az erdei számóca. A szeme...

Munkából hazatérő traktorok zúgnak a faluban. A traktorok és autók zúgása fáradtan kúszik a temetődomb oldalán. Itt csönd van. Motorzúgáscsönd, madárszárnysuhogás csöndje, távoli kutyák ugatásának csöndje.

Fácánkalkas riad a sötét alkácfaerdőn.

*

Kis, fehér kőkereszt.

Arasznyi átmérőjű, borsózöld műanyag koszorú a keresztthez vilányvezetékekkel erősítve.

Egy rózsacsokor krizantémmal és örökzölddel.

Két ágbogas krizantém a kőszir göröngytelen földkockájába tűzve. Két csokor krizantém elvágott műanyag palackban — mindkettőt felborította a szél.

Arannyal írt betűk:

u g s
y z
n a
t n
t a
I k

BORSOS IMRÉNÉ
szül. HARMATH IRÉNKE

élt 20 évet megh. 1960.

BORSOS IRÉNKE

élt 4 évet

Felejtethetlen

feleségem és aranyos

kislányom

Emeltette bánatos férje

*

A Madár-malom távolasan volt tőlünk, de nem annyira, hogy ablakait és ajtáját, mely körül volt meszelve, ne lehessen kivenni. Tavasszal, amikor csíkos volt a föld a vetéstől, de még nem nőtt magasra a rozs és a kender, látni lehetett az ácsorgó szekereket is.

Különös örömet okozott, ha az óriási vitorlaszárnyak forogtak. Órákig sem volt unalmas nézni. A kert sarkán, karóra tűzött, hosszú póznán fából faragott légcavar pergett vagy forgott tétován, a szél járása szerint. A malom sose igazodott a légcavarhoz — a szélhez. Ha erősen fújt — a malom állt. Máskor nem fújt, vagy alig, s a malom forgott. Mindig egyformán. Nem kergén és nem tetűlassúsággal, alig mocorogva: valahogy úgy, mint az ültükben alvó öregek, mélyeket bólintva, fejet felütve. Ha szélcsend volt és állt a malom, apa olyankor is tudta, lehet-e örletni. Kiment az istálló végire, s mire visszajött, már tudta, hogy menjen, vagy hiába fogna be a kocsiba.

Megközelítőleg abban az irányban, ahol a malom volt egykor, ma is megvan még a négyszögletes akácerdő, de attól jobbra üres az ég, és azt az űrt már nem fogja kitölteni semmi. Ha tovább fűrkészem az ég alját, árnyék gyanánt, homályosan előködlik a csantavéni templom kupolás tornya. Innen szemlélve a malom az akácerdő és a kupola közé esett, de nem tudom kijelölni a szigorú helyet; úgy rémlik, az akácoshoz, máskor meg hogy a kupolához esett közelebb. A gangajtó küszöbére ülve — innen sokszor néztem a malmot, miközben vitorlái forogtak — az ől mellett (egykor az ől és a góré közti résen), az őltől félarasznyira balra láthatom az égaltnak azt a részét, karcsú fényoszlopát, mely az eltűnt malom pontos helyét jelöli. Ültőhelyemből az akác is látható (a góré, mely takarta, elpusztítottuk), a kupola nem, az ől eltakarja. Elmozdulok: az udvarról kifelé haladva még igen, a gyeplégyről bizonytalanabban, a Templom útról csak hozzávetőleg tudom megállapítani a helyes irányt. Tovább megyek, a Sarnyai körösztig, a Határútra, ez egyenesen a kupolának tart, s tudom, a malom már a kupolától jobbra esne, de a pontos hely megint csak bizonytalan.

Ami egykor megszokott volt és eltűnik, annak nem mindig jelentkezik mindjárt a hiánya. Ez a közömbösség a létező iránti közömbösségünkkel magyarázható. Amikor, mondjuk, egy vagy két évtized múlva egy dombra érünk, és azt mondjuk: ezen a dombon valamikor terebélyes szilfa, glédics vagy ferde törzsű akác állt, s kutató tekintetünk végigpásztáz az útbemélyedés peremén,

ahol a fának állnia kellett, akkor a nem létező fában azt a hiányt keressük, ami megszűnésével bennünk létrejött. A fa törvényszerű halálával bennünk is meghalt valami, s ha ebben valami fájdalmas, az azért van, mert egyáltalán nem vagy nem egészen törvényszerű halállal. De ha nem szikkadt ki belőlünk minden élő anyag, ami az életet életeti, a nemlétezőnek létet adhat, akkor a kutatás a tájban, ahol a régi, szigorú támpontok, épületek és fák örökre eltűntek, hiányukkal a világ meztelen lett és kopár: a keresés az irányvesztettségben megszüli az iránykutatás örömét, s az egykor volttnak megtalálja a mostlétező arcára írt pecsétjét, halvány lenyomatát.

Akkor is itt ültem, a küszöbön, amikor először tűnt a szemembe a malom helyén az égalj közömbös palaszürkesége. A góré mozdult el az állal, udvarunk talaja megcsuszamlott, gondoltam, vagy a malom cigánykerékezett a helyéről valamelyik épület mögé. Rohantam a gyepre, fölálltam egy gödör mellé, a földkupacra, melylyel egy eperfa gyökerei számára nyitottuk meg a sírt, a fenti világ örök temetőjét. A malom irányában, közel a domb oldalán, óriásballangót görgetett a szél. Forgott, megalkadt, s mire újra odapillantánék, nyomtalanul eltűnt, láthatatlanul kergeti tovább a szél.